

Giriş

630 yılında birinci Türk devletinin hâkimiyetinin sona ermesi ve Türk beylerinin Çang'an'a (bugünkü Şi'an/Xi'an) görüşmeleri sonucu Çin topraklarında doğan ve yine bu topraklarda yetişen Tunyukuk, 682 yılında İltiş'in başkanlığında II. Türk kağanlığının kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Türk kağanlığı için önemli olan bu şahsiyet adına "Tunyukuk Yazıtları" adı ile iki ayrı yazıt dikilmiştir. Alyılmaz, bölgede yapmış olduğu araştırma ve incelemede Bain-Tsokto kelime grubunun Tunyukuk yazıtlarının güneydoğusunda, yaklaşık 3 km uzaklıkta bir tepenin ve bu tepenin üzerindeki bir kayanın adı olarak kullanıldığını; Moğolların ve bu bölgede yaşayan Kazak Türklerinin Bain-Tsokto adını verdikleri bu tepeyi kutsal saydıkları için yılın belli dönemlerinde bu bölgede kurban kestiklerini ve Tunyukuk Yazıtlarının da bu tepenin yakınında bulunması dolayısıyla "Bain-Tsokto Yazıtları" adıyla da anıldığını belirtmiştir (Alyılmaz, 2021, s. 114). Literatürde bu yazıtlar, TI ve TII kısaltmaları ile gösterilir. Birinci taş toplam 35 satır iken ikinci taş 27 satırdır. Bugün Ulanbatur'a bir saatlik mesafede bulunan Tunyukuk Yazıtı ile BK ve KT yazıtları arasındaki mesafe 400 km civarındadır².

Thomsen tarafından Türk Runik harflerinin çözülmesi ile birlikte Moğolistan coğrafyasına ve Orhon Yazıtlarına olan ilginin artması sonucu, belirli aralıklarla araştırmacılar tarafından söz konusu coğrafyaya keşif gezileri düzenlenmiştir³. 47,5 derece kuzey enlemiyle 107,5 derece doğu boylamında, Tol Irmağı'nın yukarı mecrasındaki bölgede Köl Tiğın ve Bilge Kagan Yazıtlarının 360 km doğusunda bulunan Tunyukuk Yazıtının bulunuşu da 1897'de botanikçi Yelizaveta Klements tarafından gerçekleştirilmiştir (Ercilasun, 2016, s. 349-350).

Tunyukuk Yazıtı ile ilgili ilk yayın Radloff tarafından yapılmıştır. Yazıtta; diğeri yazıtlarda da olduğu gibi okunamayan kısımların olması, bulunuşundan günümüze kadar pek çok çalışmanın yapılmasına ve okunuşu ve yorumlanışı bakımından sorunların olduğu kısımların tekrar ele alınarak görüş ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Radloff (1899) tarafından yapılan ilk yayımdan sonra Tunyukuk Yazıtı ile ilgili, Thomsen (1924), Orkun (1936-1941), Sprengling (1939), Gabain (1941, 1950), Malov (1951, 1959), Aalto, Ramstedt ve Granö (1958), Giraud (1961), Tekin (1968), DTS, Ergin (1970), Clauson (1972), Tekin (1988), Erdal (1991), Tekin (1994), Rybatzki (1979), Erdal (2004), Berta (2004), Alyılmaz (2005), Şirin User (2009), Ölmez (2015), Aydın (2017), Ercilasun (2016), Akar (2020), Alyılmaz (2021) başta olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak yazıttaki sorunlu görülen kısımlarla ilgili makale çalışması, sözlü bildiri gibi yayınlar da yapılmıştır. Sorunlu görülen kısımların okunuşu ve anlamlandırılışı ile ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Çalışmada ise okunuşu ve yorumlanışı bakımından tartışmalı olan ve araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamayan 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰖 (=O/UGRKltdm) ifadesi tekrar ele alınmıştır. Söz konusu yapı ile ilgili etimolojik, semantik ve sentaktik bir değerlendirme yapılmıştır. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰖 (=O/UGRKltdm) ifadesinin geçtiği metnin bağlamından ve bağlantılı olarak değerlendirilebileceğini düşündüğümüz *ugur* ve *kalit*-kelimelerinin art bilimsel değerlendirilmesi ile görüş ileri sürülmüştür. Bu noktada, *ugur* ve *kalit*-kelimeleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰖 (=O/UGRKltdm, K1) İfadesi Üzerine Yapılan Okuma ve Köken Önerileri

Türk runik alfabesinde 𐰽 (=o, u) işaretinin okunuşunda ayrıncı herhangi bir durum olmadığı için bu ifade, eski Türk yazıtları üzerine çalışan araştırmacılar tarafından /o/ ve /u/ seslerinin her ikinin de olası şekilleri ile değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Bu noktada söz konusu ifadenin; Türk dilinin Orhon Türkçesinden sonraki tarihi dönemlerinde, ölçünlü Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli ağzlarında ve çağdaş Türk yazı dillerindeki şekillerinin tespit edilmesi belirleyici olmuştur. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰖 (=O/UGRKltdm, K1) ifadesi ise iki ayrı kelime ve tek bir kelime olmak üzere farklı şekillerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır.

Tunyukuk Yazıtı'nın okunuşu ile ilgili ilk yayın Radloff tarafından yapılmıştır. Radloff, söz konusu ifadeyi *oguz aklatım* şeklinde okumayı ve "über den Ak Termel setzend liess ich die Oguz ihre Treue beweisen (indem ich sie vorausschickte) (Ak Termel'in üzerine yerleştirerek Oğuzların sadakatlerini kanıtlamasına izin verdim (onları ileri göndererek)" tercüme etmeyi tercih etmiştir. İfadeyi; *oguz* ve *aklat*-kelimesi olmak üzere iki ayrı kelime olarak değerlendirmiştir. *akela*-fulinin ise Osmanlıcada mevcut olduğunu belirterek *aklat*- <ak+la-t- şeklinde açıklamıştır. Buradaki *aklat*- kelimesini ise Oğuzları ileri göndererek

² Tunyukuk Yazıtları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Orkun, 1936: 108; Malov, 1951: 62; Ölmez, 2021: 153-154.; Ercilasun, 2016: 349.; Alyılmaz, 2021.

³ Söz konusu keşif gezileri ve Tunyukuk Yazıtı'nın bulunuşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Alyılmaz, 2021.

sadakatlerini kanıtlama fırsatı vermek için “temizlik, masumiyeti kanıtlama” şeklinde açıklamıştır (Radloff, 1899, s. 54-55).

Orhon Yazıtları bütüncül olarak Türkiye’de ilk defa Orkun tarafından yayınlanmıştır. Orkun, söz konusu ifadeyi, *oguz akektidim* şeklinde okumuş ve Radloff’un okuma teklifini kabul etmiştir. *Akelat-* fiilinin ise Kaşgarlı’da bu şekliyle mevcut olduğunu belirtmiştir (Orkun, 1936/I, s. 108, 123). Kelimeyi, sözlük bölümünde “öne sevk etmek, savmak, uzaklaştırmak” şeklinde anlamlandırmış, Kaşgarlı’da yer alan şeklin ise *ağlat-* şeklinde olduğunu eklemiştir.

Malov ise söz konusu ifadeyi, *ograklatdım* şeklinde okumuş ve “kampta durmalarını emrettim” olarak tercüme etmiştir. Söz konusu ifadeyi, *ograklat-* “geride kamp ile kalmalarını emretmek” fiili ile bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Malov, 1951, s. 403).

Aalto, Ramstedt ve Granö tarafından 1958 yılında yapılan çalışmada ise *ogur qaltdim* şeklinde okunmuş ve “liess ich es eine passende Gelegenheit erwarten (uygun bir fırsat (zaman) beklemesine izin verdim)” olarak tercüme edilmiştir (Aalto, Ramstedt ve Granö, 1958, s. 38). Söz konusu ifade, *ogur* “uygun bir zaman, fırsat” kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, *ogratlat-* “lade slaa lejr, arrangere mødested (kamp, buluşma yeri düzenleme)” kelimesine yer verilerek bu şekliyle de değerlendirilebileceği belirtilmiştir (Aalto, Ramstedt ve Granö, 1958, s. 55).

Giraud ise ifadeyi *oguz kalatdım* şeklinde okumuş ve “je fis encadrer les Oghouz (Oğuz’un çerçevesini aldım)” olarak tercüme etmiştir (Giraud, 1961, s. 95). Kelimeyi, *ka* “couvercle (kapak)” kelimesinden türetilen *kala-* “entasser, mettre dans une une caisse (yığın yapmak, istif etmek, bir şeyin içine koymak)” ve bu fiilden ettirgenlik eki ile türetilen *kalat-* “faire mettre au fourreau, faire mettre dans une caisse ou une enveloppe (bir kılıfın, sandığın, kutunun ya da zarfın içine koydurmak)” fiili ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Bununla birlikte bu görüşünden emin olmadığını ve bu görüşünün Thomsen’in görüşünden uzak olmadığını belirtmiş, her iki görüşün de kesin olmadığını da eklemiştir (Giraud, 1961, s. 95; Gürbüz, 2021, s. 590).

Tekin, 1968 yılında yayıma hazırladığı *Grammar of Old Turkic* isimli çalışmasında, *ogurqaltdim* olarak okumuş, “after having cressed over Ak-Termel (in this manner), I let (the solidiers) heat their back (Askerleri (bu şekilde) geçirdikten sonra, (askerlerin) sırtlarını ısıtmasına izin verdim)” şekilde tercüme etmeyi tercih etmiştir (Tekin, 1968, s. 251). Çalışmanın sözlük bölümünde, *ogurkalat-* kelimesini ise “to let someone to warm his back (birinin sırtını ısıtmasına izin vermek)” şeklinde açıklamıştır (Tekin, 1968, s. 357). 1994 yılında yayıma hazırladığı *Tunyukuk Yazıtı* isimli çalışmasında ise önceki çalışmasında ileri sürdüğü görüşünü değiştirerek söz konusu ifadeyi, *ug(u)r k(a)l(i)td(i)m* okumuş ve “zaman kazandırdım” şeklinde tercüme etmiştir (Tekin, 1994: 11). Tekin, Tunyukuk Kırgızlara giderken orduyu Ak Termel Irmağı’ndan geçirtmek suretiyle yolu kısaltmış olduğundan yani zaman artırmış ya da kazanmış olduğundan bahsettiğini belirtmiştir. Eski Türkçe *ugur* sözcüğünü “vakit, zaman”; ikinci kelimenin ise *ka:l-* eyleminden Eski Türkçede çok işlek olan /-(I)t-/ eki ile türetilen **ka:lt-* “kaldırmak, geriye bıraktırmak, artırmak” şeklinde bir fiil ile bağlantılı olarak okuyup anlamlandırmıştır (Tekin, 1994, s. 40).

Clauson, söz konusu ifadeyi *uğraklatdım* şeklinde ele alarak *uğraklat-* “presumably to choose an opportune moment or possibly to appoint a rendezvous (muhtemelen uygun bir an seçmek veya bir buluşma ayarlamak)” şeklinde açıklamıştır (Clauson, 1972, s. 93-94). Rybatzki, Tekin tarafından ileri sürülen okuma önerisini kabul ederek ifadeyi, *ugur qaltdim* şeklinde okumuş ve “doğru zamanı seçtim” olarak anlamlandırmıştır. *Ugur* kelimesini “doğru zaman” anlamıyla bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Rybatzki, 1997, s. 59). Ergin, ifadeyi *oğurkalatdım* şeklinde okumuş ve “sırlattım” şeklinde tercüme etmiştir. Bu hâliyle, Tekin’in 1968 yılında ileri sürdüğü görüşü devam ettirmiş ve aynı şekilde okumayı tercih etmiştir (Ergin, 2013, s. 104-105).

Berta, *aq termel keçe uY arqalat dım at üze eβin tere qarıY sök dım* şeklinde okuduğu ifadenin içinde bulunduğu cümleyi, “Ak Termel’i böyle geçerek yurtların direklerini yükselttim” şeklinde tercüme etmiştir (Berta, 2010, s. 66-89). İfadeyi, *uY arqalat dım* şeklinde okuyarak daha öncesinde yapılan okuma önerilerinin yanlış olduğunu, Tekin ve Rybatzki’ye ait olan anlamlandırma önerilerinin ise doyurucu fakat yeterli olmadığını ileri sürmüştür. Burada ileri sürülen okuma önerisinin ise varsayımsal olduğunu söz konusu ifadenin *uY* “yurt” kelimesi ile *arqala-* “arkasına almak, yüklenmek” kelimelerden oluşmuş olabileceğini belirtmiştir. *uY* kelimesinin en eski şekline Kaşgarlı’da rastlanıldığını, *arqala-* fiilinin ise bugüne kadar daha eski bir şekline rastlanılmayan ancak Tatarca, Kırgızca gibi dillerde kullanımı bulunan bir yapıdan meydana gelmiş olabileceğini eklemiştir (Berta, 2010, s. 67, Not: 325).

iki farklı şekilde gösterilmiştir. Türk runik harflerindeki işaretlerin ses değerleri bu okumaların her biri için olanak tanımaktadır. Bu noktada söz konusu yapının, Orhon Türkçesinden sonraki dönemlerinde nasıl kullanıldığını ve anlamlandırıldığını dikkate almak önem arz etmektedir. Araştırmacılar tarafından harf diziminden hareketle ileri sürülen görüşler, iki ayrı kelime olarak değerlendirildiği durumlarda ağırlıklı olarak *oguz* “oğuz”; *ogur/ugur* “uygun bir fırsat”, “doğru bir zaman”, “yol” ve *kalit-* fiilleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograklat-* “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat-* “sırtlatmak”; *uğraklat-* “uygun bir an seçmek”; *ogruklat-* “dönembeçli yolu geride bırakmak” olmak üzere farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Söz konusu yapının nasıl okunması ve anlamlandırılması ile ilgili araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamamıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışma, Orhon Yazıtlarının bulunuşundan bu yana üzerinde pek çok çalışma ve okuma önerisi yapılmış olan ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ile ilgili görüş ileri sürmeyi ve söz konusu yapıyı semantik, sentaktik ve morfolojik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncesinde yapı ile ilgili yapılan okuma, anlamlandırma ve köken önerilerine yer verilmiştir. Ardından bugün Moğolistan coğrafyasında bulunan Ak Termel Irmağı'nın nasıl bir yer olduğundan bahsedilmiş ve yazıtların okunuşunda coğrafyanın etkisi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte *ugur* ve *kalit-* kelimelerinin etimolojik izahına yer vermeyi ve söz konusu kelimelerin Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde nasıl kullanılmaya devam ettiği ele alınacaktır. Bu noktada çalışma ile aşağıdaki sorulara cevap aranmak amaçlanmaktadır;

1. Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesi nasıl okunmalı ve değerlendirilmelidir?
2. ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) yapısının etimolojik, semantik ve sentaktik yapısı nasıl yapılabilir?
3. *ugur* ve *kalit-* kelimelerinin etimolojik ve semantik izahı nasıl olmalıdır ve Tunyukuk Yazıtı'ndaki metnin bağlamından hareketle *ugur kalit-* ifadesi nasıl değerlendirilebilir?
4. Ak Termel Irmağı nasıl bir yerdir ve Moğolistan coğrafyasında bulunan bu yerin ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesinin okunuşunda nasıl bir etkisi olabilir?

Tartışma ve Değerlendirme

Çalışmada, Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ve ལུག་ལུག་ལུག་ şeklinde harf dizimine sahip olan yapı ele alınmıştır. Söz konusu yapı daha öncesinde yapılan çalışmalarda, *oguz* “oğuz”; *ogur/ugur* “uygun bir fırsat”, “doğru bir zaman”, “yol” ve *kalit-* fiilleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograklat-* “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat-* “sırtlatmak”; *uğraklat-* “uygun bir an seçmek”; *ogruklat-* “dönembeçli yolu geride bırakmak” kelimeleri de ele alınmıştır. İfadenin ilk kısmı; *oguz* okunuşuna imkân tanımaktadır ancak metnin bağlamına bakıldığında öncesinde ve sonrasında Oğuzlarla ilgili herhangi bir konunun bulunmaması, *oguz* kelimesi ile bağlantılı olarak okuma ihtimalini azaltmaktadır. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren yaygın bir kullanım alanı kazanmış olan *ugur* kelimesinin “yol” anlamının Türk dilinin ilerleyen dönemlerinde görülmesi, Eski Uygur Türkçesi döneminde yer almaması anlam olarak imkân tanımakla birlikte “yol” anlamı ile değerlendirilme ihtimalini düşürmektedir. Bununla birlikte *ugur* kelimesinin birincil anlamı “zaman, vakit”ten sonra kazanmış olduğu anlamları olan “doğru zaman, fırsat, vesile”, ifadenin okunuşu için uygun ancak metnin bağlamı açısından tam anlamıyla yeterli değildir. Söz konusu yapı, *ograklat-* “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat-* “sırtlatmak”; *uğraklat-* “uygun bir an seçmek”; *ogruklat-* “dönembeçli yolu geride bırakmak” kelimeleri ile bağlantılı olarak okumaya ve anlamlandırmaya da imkân tanımaktadır. Çalışmada ise *ugur* “vakit, zaman” anlamı ile Türk dilinin diğer dönemlerinde rastlanılmayan ancak Orhon Türkçesi dönemindeki sözlü kültürde kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz *kalit-* fiili ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. *Ugur kalittum* şeklindeki okuma önerisi ise ilk olarak Tekin (1994) tarafından ileri sürülmüş, sonrasında Şirin User, Aydın ve Akar tarafından da devam ettirilmiştir. *ugur kalittum* olarak ele aldığımız ifade; metnin bağlamından, *ugur* ve *kalit-* kelimelerinin etimolojik, semantik yapısından hareketle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada söz konusu kelimeler art zamanlı, semantik ve morfolojik olarak incelenmiştir.

ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesinin nasıl okunması ve anlamlandırılması gerektiği konusuna geçmeden önce söz konusu ifadenin yer aldığı bağlamı ele almak konunun daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

(e)ř(i)dt(i)m : (a)ř yir : y[oh?] : (a)m b[ırl(ä)?... (ä)r]m(i)ř. : bir (a)t oruıkı : (ä)rm(i)ř : (a)nın b(a)rm(i)ř : (a)ñ(a)r (a)yt(i)p : bir (a)t[l(i)g b(a)rm(i)ř t(e)y(i)n : ol yol(u)n : yoris(a)r : unç t(e)d(i)m : s(a)k(i)nt(i)m : k(a)g(a)n(i)ma (D7) öit(i)nt(i)m : sü yoritd(i)m : (a)tl(a)t [t(e)d] (i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çü ..... : (a)t üz(ä) : b(i)nt(i)r(ä) k(a)r(i)g : sökd(i)m : yök(a)ru : (a)t y(e)t(ä) y(a)d(a)g(i)n : ıg(a)ç tut(u)nu : (a)gtur(u)m : öñr(ä)ki (ä)r (K1) yug(u)rça : id(i)p ı b(a)r baş : (a)řd(i)m(i)ř : yub(u)lu : int(i)m(i)ř : on tünk(ä) : y(a)nt(a)k(ı) tug (ä)birü : b(a)rd(i)m(i)ř : y(e)rçi : y(e)r y(a)ñ(i)l(i)p : bog(u)řl(a)ntı : buy(a)d(i)p : k(a)g(a)n : y(ä)lü kör t(e)m(i)ř (K2) (a)m sub[ka] b(a)rd(i)m(i)ř : ol sub keuü : b(a)rd(i)m(i)ř : (a)s(t)ng(a)lı : tüşürt(i)m(i)ř : (a)t(i)g : ıka : b(a)yur (ä)rt(i)m(i)ř : küün y(ä)mä : tün y(ä)mä : y(ä)lü : b(a)rd(i)m(i)ř : kurk(i)ř(i)g : uka : b(a)řd(i)m(i)ř (K3) [(Ondan şöyle) işittim: “Az ülkesi (yolu Anı ırmağı boyunca) imiř. (Ancak) bir atın geçebileceğı kadar imiř. (Kendisi?) o yoldan (bir kez) gitmiş. Ona sorup “bir atlı gitmiş olduğına göre o yoldan yürüeyebiliriz” dedim. Düşündüm. Kağanıma (D7) arz ettim. (Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek ..... (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru atları yedeğe alarak ağaçları tutuna tutuna (askerleri) dağa ağırdım. (K1) (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğı aştık. (Ondan sonra) yuvarlanarak indik. On gecede yandaki engeli dolanarak gittik. Kılavuz yanıldı ve boğazlandı. Sıkılıp kağan “Sürün atları!” demiş. (K2) Anı ırmağına vardık... O ırmak boyunca yol aldık. Tırmanmak için (askerleri atlardan) indiriyorduk. Atları ağaçlara bağılıyorduk. Gece gündüz dört nala gittik. Kırgızları Uykudayken bastık. (K3)⁶

Söz konusu ifadenin geçtiğı bağlamı řu şekilde değerlendirebiliriz; Kapgan Kağan’ın hükümdarlığı zamanında Tunyukuk; Tabgaç, On Ok ve Kırgızların birlik oluşturup kendilerine savaş açacağını haber alır. Bunu duyduğunda, kendi ifadesi ile uykuları kaçır, huzuru bozulur. İlk olarak Kırgızlara karşı savaş açmayı düşünür. Kögmen dağlarının⁷ bilinen ve her zaman kullanılan bir yolu vardır. Ancak tek yol olan bu geçit kapalıdır. Tunyukuk, bu yolu geçmenin faydalı olmayacağını düşünür. Kılavuz arar ve Bozkır Azlarından bir askeri kılavuz olarak temin eder. Az topraklarından geçen bir yol vardır ancak bu yol sadece bir atın geçebileceğı kadardır. Tunyukuk düşünür, kağanına bu durumu arz eder. Kağan, ordusuna atlara binmesi hususunda emir verir. Ordu, bu yoldan sevk edilir ve Ak Termel Irmağı’nı geçerek burada okunamayan söz konusu yapı mevcuttur. Sonrasında askerleri tekrar atın üstüne bindirerek karları, ormanla kaplı dorukları aşmışlardır. Ardından dağdan yuvarlanarak inmişlerdir. On gecede yandaki engelleri aşarak gitmişlerdir. Bu arada kılavuz yanıldığı için boğazlanmışır. Anı Irmağına doğru yol almışlardır. Gece gündüz dört nala gitmiş, Kırgızları uygularında iken basmışlardır.⁸

Metnin bağlamından hareketle çalışmaya konu olan yapının geçtiğı bölüm, Kırgız seferinin hazırlık aşamasını içermektedir. Söz konusu yapıdan bir önceki cümlede *Ak Termel keçe* “Ak Termel’i geçerek” zarf fiil grubu yer almaktadır. Okunamayan ve kayıp olan kısım ile ilgili metnin bağlamından herhangi bir yorum yapabilmek için Moğolistan’da bulunan Ak Termel’in nasıl bir yer olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Clauson, Ak Termel’in *keç-* fiili ile kullanıldığı için nehri işaret ettiğini, bir arazi engeli için genellikle *ař-* fiilinin kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu nehrin, bugün tam olarak belirlenemese de Hangai ve Tannu Ola silsilesi arasındaki nehirlerden biri olabileceğini belirtmişir (Clauson, 1971, s. 145). Giraud, 49° 97’ koordinatlarına sahip olan Telmen-Nor isimli gölün Ak Termel olabileceğini ileri sürmüştür. Söz konusu yer adındaki Termen ile Telmen’in dilbilimsel açıdan uygun olacağını ve Ak Termel’in göl olarak nitelendirilebileceğini belirtmişir (Giraud, 1999, s. 255). Gömeç, Kırgız savaşları sırasında geçen Ak Termel’in Anı suyuna yakın Yenisey’in kollarından biri olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ileri sürmüştür. Bugün de Anı Nehrinin yukarılarına varmak için Ak Sug veya sadece Ak denilen bir sudan geçildiğini eklemiştir (Gömeç, 2007: 3). Aydın ise Tunyukuk Yazıtı’nda geçen Anı Irmağı’nın bugünkü Hakasya’da bulunan Ona Irmağı olduğunun bilinmekte olduğunu, bu ırmağın ise daha kuzeyde Abakan ırmağı ile birleştiğini ifade etmişir. Ancak Tunyukuk’un Ak Termel’den söz ettiğı yer bütünüyle öykünerek anlattığı Kırgız seferinin ilk bölümünde geçtiğini, dolayısıyla Anı’ya varmadan daha batıda ya da güneybatıda iken burayı geçmiş olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte, Ak Termel’in Ubssa (Uvs) gölü civarında olması gerektiğini ve Ubssa (Uvs) Gölü’ne dökülen ırmaklardan olan Tesiyn (Tes-kem) gol akla gelen ilk ırmaklardan olduğunu eklemiştir (Aydın, 2016, s. 29-30).

Ak Termel, günümüzde tam olarak coğrafi koordinatları belirlenebilmiş bir yer değildir. Bununla birlikte, araştırmacılar tarafından belirtildiğı gibi yazıtlardan dağlık ve engebeli araziler için *ař-*; nehir, göl gibi

⁶ Çalışmaya konu olan söz konusu ifadenin bağlam içerisinde değerlendirilebilmesi için Tekin’in 1994 yılında yayıma hazırladığı “Tunyukuk Yazıtı” isimli eser kaynak alınmışır.

⁷ Ercilasun’a göre Kögmen dağları Tannu-Ola’yı ifade etmektedir (Ercilasun, 2016, s. 276).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Kafesoğlu (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.

olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelere var olduğuna inanılan iyilik kaynağı 2. bu nitelikte olduğuna inanılan şey” 3. hedef, amaç, yön, yol” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ancak Eski Türkçedeki kaynaklarda çoğunlukla “vakit” anlamının mevcut olduğunu, bu anlamının günümüz Türk lehçelerinden Azerice ve Türkmencede devam ettirildiğini belirtmiştir (Eren, 2020, s. 532). Kelimeyi, *ugur* şeklinde okumayı tercih eden eski Türk yazıtları araştırmacılarından Tekin, “zaman”; Rybatzki, “doğru vakit”; Şirin User, “yol”; Aydın, “yol” ve Akar, “yol” şeklinde izah etmiştir¹¹. H. Arslan Erol, kelimenin tarihî dönem metinlerindeki anlamlandırılması ile ilgili genel bir değerlendirme yapmış, *Kitab-ı Gınyâ*’daki “yan, taraf, uğur” gibi anlamlarının da mevcut olduğunu eklemiştir (Arslan Erol, 2014: 360). Tietze ise kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ancak kelimeyi, “zaman; şans; talih; yön; taraf; istikamet” şeklinde anlamlandırmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte kelimenin, *bu uğurda* “bunun için”; *uğur kes-/uğurunu kestir-* “birinin yoluna çıkmak, önünü kesmek, engel olmak”; *uğur ola/uğurlar ola/uğurlar olsun* “yolculama sözü, iyi dilekte bulunma”; *uğrun açık olsun* “iyi şanslar” şekillerine de yer vermiştir (Tietze, 2021, s. 203).

Kelime, ilk olarak zarflaşmış şekli ile Orhon Türkçesi döneminde, Yenisey Yazıtlarından E 10 Elegest I yazıtında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kelimenin aynı dönemde zarflaşmış şeklinin mevcut olması, kelimenin kullanım sıklığının fazla olmasından ve zarflaşma sürecini tamamlamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte kelimenin bu şekli ile Eski Uygur Türkçesi döneminde de kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz (Aydın, 2015, s. 51-52).

elim ugrınta sü bolup er <ö>lürmedöküm yok çiviligde bir tegimde sekiz er ölürdüm [yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok. Çivilig’de bir saldırıda sekiz adamı öldürdüm.] (E10/8).

Kelimenin, Eski Uygur Türkçesinde; “1. fırsat, vesile, zaman, uygun zaman; 2. imkân; 3. görünüş, görüş açısı, özellik, nitelik; 4. sebep, neden vesile” olmak üzere dört farklı anlamının olduğu ancak bunlardan öne çıkan anlamının “fırsat, vesile, zaman, uygun zaman” anlamına gelen anlamının olduğu görülmektedir. Söz konusu kelimedenden sontaki olarak *ugrınta* “fırsat düşerse, ... dolay, ... nedeniyle” anlamlarında edatın türetilmesi bu yapının fazlaca kullanıldığının ve kalıplaşmış ifadeler türetmeye elverişli olduğunun göstergesidir (Wilkins, 2020, s. 788/a, 787/b).

Ol *ugurta* bo montag tül tüşeyük m(e)n tęp sözleyür erti [(kendisi için yapılmayacağını düşündüğü herhangi bir işi yapmaya niyetlendiği) zaman “şöyle bir rüya gördüm” derdi] (ADFH, 75)

Karahanlı Türkçesinde, Kaşgarlı Mahmut’un bize ilettiği bilgiye göre, “1. zaman, vakit; 2. bir işte imkân ve fırsat; 3. devlet, hükümdarlık devri; 4. Oğuzcada karşılık, bedel 5. Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket” olmak üzere dört farklı anlamda kullanılmaktadır (DLT, 918-919).

ugur vakit. “Ne vakit geldin?” anlamında **ne ugrurda keldi.ñ** denir. **Ugur** devlet, hükümdarlık devri. Beg ugrurı.nda meniñ işim itildi denir ki “beyin saltanatı devrinde işim düzeldi” demektir. **Ugur** bir işte imkân ve fırsat. “iş zamanında ve imkan içinde oldu” anlamında bu iş ugurlug boldı denir. **Ugur** Oğuzcada bir şeye karşılık. Atka ugrur aldı.m denir ki “ata karşılık (bir şey) aldım” demektir. **Ugur** Oğuzcada hayır ve bereket. Yolcuya yol ugrur bolsun denir ki “yol hayır ve bereket içinde geçsin” demektir. Bu söz sefer dışında başka bir şey için kullanılmaz (Ercilasun, 2018, s. 25-26).

Harezmi Türkçesinde, kelimenin birincil anlamı, “zaman, vakit”tir (HTS: 620/a). Burada da kelimenin Eski Türkçeden itibaren yaygın kullanılan anlamının devam ettirildiğini görmekteyiz.

Çağatay Türkçesinde, *ugur* kelimesi “bereket, mutluluk, saadet” anlamları ile kullanılmaya başlanmıştır (ÇTS: 1181/b). Bu noktada, söz konusu kelimenin tarihî süreç içerisinde bazı anlam genişlemelerine uğradığını ve farklı semantik bağlamlarda da kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Dede Korkut Hikayelerinde*, *ugur* kelimesi, “uğur; yol” anlamlarında kullanılmıştır. *Tarama Sözlüğü*’nde ise “1. ön, yön; 2. yol” şeklinde anlamlandırılmıştır. Kelimenin, söz konusu dönemde “yol” ve “ön” anlamlarının öne çıktığı görülmektedir.

Pes bir uğurdan bigler hisara yoriyş itdiler, yağmaladılar (DKH, 212/4).

Bu kez kazaya rıza deyüp uğurlarına doğru gittiler (Hamza, XIV-XV 37, 28) (TS: 3928).

Kadırga tamam bir yıl uğura gitti, denizden maada nesne görmediler (Ac. XV. 18) (TS: 3928).

¹¹ bk. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 (=O/UGRKLtdm, K1) İfadesi Üzerine Yapılan Okuma ve Köken Önerileri

Derleme Sözlüğünde *uğur* kelimesi, “1. yön, ön, kıyı, yakın; 2. çizgi, hiza; 3. bölge; 4. yelden, yağmurdan korunulacak yer; 5. zaman; 6. ceviz ağacı” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Kelimenin, Eski Türkçedeki birincil anlamı olan “zaman” anlamı, Ordu-Ünye yöresinde devam ettirilmektedir (DS: 4031-4032).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *uğur* kelimesinin birincil anlamı “bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nenelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı” şeklinde açıklanmıştır (TS: 2031).

Onlar da uğurlar dilediler, aralarında konuşmaya başladılar. (M. Ş. Esendal) (TS: 2031)

Kelimenin diğer anlamları ise “2. bu nitelikte olan şey; 3. Meymenet, kadem; 4. Şans, talih” şeklindedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde, Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan “zaman, vakit” ve “sebeb” anlamlarının yerini yaygın olarak “şans, talih, bu nitelikte olan şey” anlamlarına bıraktığı görülmektedir. Anadolu ve Rumeli ağızlarında izleri görülen “zaman” anlamına ölçünlü Türkiye Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

Kelime, Eski Türkçeden günümüze semantik olarak farklı şekillerde görülmektedir. Bunlardan eski Türk yazıtları ile bağlantılı olarak “1. vakit, zaman; 2. doğru zaman, şans, baht, talih; 3. yol” anlamlandırmaları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunda sonraki dönem metinlerinde bu anlamlandırmaların diğerleri ile karşılaştırıldığında daha yaygın olarak kullanılması ve Türk runik alfabesinde söz konusu yapının iki ayrı kelime olarak değerlendirilmesi ile bu okuma ve anlamlandırmaya imkân tanınması etkili olmuştur. İki ayrı kelime olarak ve bir kelime olarak okunan ve değerlendirilen ifade ile Yenisey Yazıtlarından E 10 Elegest I yazıtında, *uğurmta* şeklinin mevcut olması kelimenin *uğur* kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Kelime, Türk runik alfabesine göre *ogrmta* şeklinde okumaya da müsaittir. Ancak, Doerfer ve Clauson tarafından da belirtildiği gibi kelimenin /o/ ve /u/ sesinin ayırt edilebildiği Brahmi harfli Uygur metinlerinde /u/’lu şekli ile mevcut olması *uğur* şeklinde okunmasını daha kabul edilebilir kılmaktadır. Bununla birlikte farklı şekillerde anlamlandırılan kelimenin Eski Türkçe döneminde “zaman, vakit” anlamının daha eski ve yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunu sonraki dönemlerde söz konusu anlamı içeren *uğurmta* “fırsat düşerse” şeklinde zarf türetilmesinde ve Clauson’un da belirttiği gibi “doğru zaman, şans, talih” şeklinde yeni anlamları ile de kullanılmaya başlamasında görebilmekteyiz. Bununla birlikte ifadenin geçtiği bağlamı semantik olarak değerlendirdiğimizde, (D7) *öt(ü)nt(ü)m : sü yorttd(ü)m : (a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ü)rm(ü)l k(ü)çä ..... : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rü k(a)r(t)g : sökd(ü)m : yok(a)ru : (a)t y(e)tü y(a)d(a)g(t)n : ug(a)ç tut(u)nu : (a)gtur(u)m : öñr(ü)ki (ü)r (K1) [arz ettim. (Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek ..... (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru atları yedeğe alarak ağaçları tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım. (K1)] şeklinde bir savaşa hazırlık sahnesinin içinde yer almaktadır. Öncesinde “askerleri atlara bindirin” şeklinde bir emir verdikten ve Ak Termel ırmağını geçtikten sonra çalışmaya konu olan yapı gelmektedir. Sonrasında bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla yine “(Askerleri) at üzerine bindirip karları sökmüş”lerdir. Tunyukuk Yazıtı’nın geneline bakıldığında olayların aynı bir tarih metni gibi sırasıyla verildiği söylenilebilir. Bu noktada, okunamayan ve çalışmaya konu olan söz konusu yapıdan önce ve sonra “atlara binin!” emrinin verilmesi aradaki kayıp olan kısımda Ak Termel ırmağını geçtikten sonra askerlerin atlardan indikleri ve söz konusu yerde bir miktar zaman geçirdikleri anlaşılmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında bu durum ve Kırgızları uykuda basmaları sırasıyla ve uzun bir şekilde anlatılmıştır. Bu noktada, söz konusu kelimenin semantik olarak değerlendirilmesi neticesinde Eski Türkçe döneminde de yaygın bir kullanıma sahip olan ifadenin, iki ayrı kelime şeklinde ve ilk kelimesinin *uğur* “zaman, vakit” anlamı ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.*

***kalıt-* kelimesi hakkında**

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 (=kİtdm) harf dizimine sahip olan ve *kalıtdım* şeklinde okunabileceğini düşündüğümüz söz konusu yapının, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren yaygın kullanıma sahip olan *kal-* “kalmak, durmak” fiil kökünden /-t-/ yapım eki ile türetilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. /-t-/ yapım eki, ettirgenlik işlevi ile kullanılan ve yazılı metinlerden takip edilebildiği kadarıyla Türk dilinin en eski dönemlerinden itibaren görülen bir ektir. Banguoğlu’na göre /-(U)r-/ eki ile birleşerek /-TUr-/ ettirgenlik ekini oluşturmuştur (Banguoğlu, 2007, s. 291-292). Bu ek, sonu ünlüyle biten fiillerden sonra gelebildiği gibi, sonu *r* ve *l* ünsüzleriyle biten en az iki heceli fiillerden sonra da gelebilmektedir (Tuna, 1986: 415). Kökleri unutulmuş veya işlek kullanılmayan fiillere gelerek fiil tabanları oluşturur (*alda-t-, arı-t-, inci-t-, avu-t-* vb.) Akıcı ünsüzlerle sonlanan bazı tek heceli fiil köklerine gelerek zamanla ses düşmesine uğrayan ve kökle kaynaşan /-t-/ çatı ekli yapılar da vardır (*yon-(i)t-, ay-(i)t-* vb.) (Banguoğlu, 2007, s. 292; Hunutlu, 2020, s. 1049).

Gabain, Köktürkçedeki ettirgenlik eki olan /-t-/ ile ilgili “yaptırma ve edilgenlik bildirir, manası basitiyle aynı da olur” ifadelerini kullanmıştır. Söz konusu ek, Eski Uygur Türkçesinde de aynı işleviyle kullanılmaya devam etmiştir. DLT’de ise ettirgen çatılı fiiller için “bir iş yapan” veya “iş emreden” niteliğini taşıdığı belirtilir (DLT/II: 173). Eski Türkçe döneminde çatı eklerinin kullanımı günümüze oranla daha fazladır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sözdizimsel yapılarla karşılanabilen bazı kelimelerin Eski Türkçe döneminde çatı ekleriyle kurulduğu görülmektedir. Kaşgarlı’nın bize ilettiği bilgilerden hareketle DLT’de /-(I)t-/ ettirgen çatı ekleri içerisinde en yaygın kullanılan ektir. Türkiye Türkçesine ulaşan ettirgen fiillerde ise /-TUR-/ ekli ettirgen çatı eki yaygındır. DLT’deki /-TUR-/ ekli ettirgen fiillerin %64,42’si, /-(I)t-/ ekli fiillerin %33,27’si, /-(U)r-/ ekli ettirgen fiillerin ise %31, 25’i bugün Türkiye Türkçesine ulaşabilmiştir (Hunutlu, 2020, s. 1069). Görüldüğü üzere Eski Türkçe döneminde yaygın bir kullanıma sahip olan bazı ettirgen çatılı fiillerin, sonraki dönemlerde ettirgen çatılı fiilin işlevinin sözdizimsel yapılarla karşılanması gibi sebeplerden dolayı kullanımı devam ettirilmemiş ve kendi dönemi içerisinde sınırlı kalmıştır. *kal-* fiilinden türetilen *kalt-* fiili için de benzer bir durumun olması ihtimal dâhilindedir. Orhon Türkçesi döneminin dil özellikleri ile ilgili bize veri sağlayan tek metinler Orhon Yazıtlarıdır. Dolayısıyla sözlü kültür ve Orhon Türkçesinden önceki karanlık dönem ile ilgili kesin bir yorum yapmak mümkün olmamaktadır. *kal-* fiilinden türetilen *kalt-* fiilin ise kendi dönemi içerisinde ve sözlü kültürde kullanılırken sonraki dönemlerde kullanımdan düşmüş olabileceği kanaatindeyiz.

kal- fiili, Clauson tarafından temel anlamıyla “kalmak” bazı mecazi anlamları ile de “yalnız olmak, varlığını sürdürmek, geride kalmak, eskimek” anlamlarında kullanılmaktadır (EDPT, s. 615). Köktürkçede yaygın bir kullanıma sahiptir.

Anta kalmış yir sayu kop toru, ölü yoriyur ertig [Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölerек (oraya buraya) yürüyüp duruyordunuz.] (KT G 9) / İda taşta kalmış kubranıp yiti yüz boltı [Ormanlarda, dışarıda kalmış olanları toplanıp yedi yüz kişi oldu] (T 4) / Ölügi yurtda yolta yatı kaltaçı ertigiz [Ölmüş olanlarınız ise harabelerde yollarda yatıp kalacaksınız] (KT K9)

Eski Uygur Türkçesinde ise “kalmak, durmak, var olmayı bitirmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Wilkens, 2020, s. 321/a).

unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıñ köñülüñä kirip [unutulup kalırsa biz, tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip] (AYS/VI: 1288-1289)

Karahanlı Türkçesinde, “kalmak; bırakmak” anlamı yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde kalem alınan Kur’an tercümelelerinde “baki olmak, devam etmek, fani olmamak” anlamlarının da kullanıldığı görülmektedir (KTS: 348).

kiçilikte minsiz kalır sen bu kün [küçüklükte bensiz kalırsın bugün] (KB, 1216) / korkuñ tañrıdın tağı koduñ anı kim kaldı ribâdın eger erseñiz bitgenler [Allahtan korkun ve faizden kalanını bırakın] (TİEM 73 36r/4)

Harezmi Türkçesinde, “kalmak, geride bırakmak, miras kalmak” anlamlarının yanı sıra “varlığını korumak, baki olmak” anlamlarında da kullanılmıştır. Bununla birlikte devamlılık bildiren tasvirî fiil yapısını karşılamak için de söz konusu fiilin kullanıldığı görülmektedir (HTS: 282/a). Aynı dönemde *kaldır-/kaltır-* “kaldırmak, çıkarmak” fiili de türetilmiştir (HTS: 282/b).

Andağ kim taqatım kalmadı [onun gibi ki gücüm kalmadı] (NF, 7/16) / kaçan kim yoriyür bolsa erdi, heç başını qaldurmas erdi [ne zaman yürüdüyse hiç başını kaldırmazdı] (NF, 237/11-12).

Çağatay Türkçesi döneminde yazılan sözlüklerde *kal-* fiili “kalmak, durmak, yaşamak, sürmek, var olmak” anlamlarıyla kullanılırken aynı dönemde *kal-* fiilinden, *kaldur-* “kaldırmak, tahammül etmek, dayanmak”; *kalı-* “ayrılmak, fark edilmek”; *kahl-* “ağır davranılmak”; fiillerinin de türetildiği görülmektedir (ÇTS: 567-570).

Tarama Sözlüğünde, “bağlanmak, kapılmak, değer vermek, itibar göstermek, bakmak” şeklinde yer almaktadır. Kelimenin söz konusu dönemde mecazi anlamlar kazandığı görülmektedir.

Bu arada her kim ki akılı ola / Ne mala güvene ne cana kala [Akıllı olan kimse ne mala ne cana itibar etmesin] (TS: 2191)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *kal-* fiili; “1. Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek; 2. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak; 3. Konaklamak, konmak; 4. Oturmak, yaşamak, eğlenmek; 5. Hayatını sürdürmek; 6. Varlığını korumak, sürdürmek; 7. Oyalanmak, vakit geçirmek; 8. Sınıf geçmemek; 9. İşlemez, yürümez duruma gelmek; 10. Geriye atılmak, ertelenmek; 11. Bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak; 12. Bir işi belli bir noktada bırakmak, ara vermek; 13. Miras olarak geçmek; 14. Yapamamak; 15. Belirli bir gelirle geçinmek zorunda bulunmak; 16. Yetinmek; 17. Sınırlanmak; 18. Olmak, herhangi bir

(a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çü ug(u)r k(a)ltdım : (a)t üz(ü) : b(i)nt(i)rü k(a)r(t)g : sökd(i)m
 [(Beylere “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (Irmağı’ni) geçerek (bir süre orada) zaman geçirdim. (=mecazi olarak “dinlendim”) (Sonrasında askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm]

Kısaltmalar

AYS	: Altun Yaruk Sudur
B	: Batı
ÇTS	: Çağatay Türkçesi Sözlüğü
D	: Doğu
DLT	: Divānu Lüğati’t-Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish (Clauson, 1972)
HTS	: Harezm Türkçesi Sözlüğü
K	: Kuzey
KB	: Kutadgu Bilig
KT	: Kül Tegin Yazıtı
KTS	: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
NF	: Nehcü'l-Ferâdis
OTWF	: Old Turkic Word Formation (Erdal, 1991)
T	: Tunyukuk Yazıtı
Tr.S	: Türkçe Sözlük
TS	: Tarama Sözlüğü
TDA	: Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY-B	: Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİEM	: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73
ZDMG	: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft

Etik Beyan

“Tunyukuk Yazıtı’ndaki *𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰆𐰋𐰏* (=O/UGRKltdm, K1) İfadesi Üzerine” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Aalto, P., Gustav, J. ve Granö, G. (1958). *Materialian zı den alttürkischen inschriften der mongolei*. Helsinki. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Akar, A. (2020). *Bilge tonyukuk yazıtı*. İstanbul. Ötüken Yay.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge tonyukuk yazıtları*. Ankara. TDK Yay.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orbon yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara. Kurmay Yay.
- Arslan, E. H. (2014). *Eski Türkçeden eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara. TDK Yay.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey yazıtları*. Kömen Yay.
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk yer adları*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yay.
- Aydın, E. (2017). *Orbon yazıtları köl tegin, bilge kagan, Tonyukuk, ongi, küli çor*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yay.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri* (8. Baskı). Ankara. TDK Yay.
- Berta, Á. (2004). *szavaimat jöl halljátok... a türk és ujur rovásírásos emlékek kritikái kiadása*. Szeged. Jate.
- Clauson, G. (1971). Some notes on the inscription of Tonukuk. *Studia Turcica*. 125-132.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteen century Turkish*. London. Oxford University Press.
- Clauson, G. (1976). Tonyukuk abidesi hakkında bazı notlar. Türkçeye çev. İnci Enginün. *Türkiyat Mecmuası*. 18: 141-148.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen I-IV*. Wiesbaden. Franz Steiner.
- Eckmann, J. (2014). *Mahmūd bin Alī Nebcū'l-Ferūdīs Uřtmablarınñ Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) DizİN-Sözlük*. (Yayımlayanlar S. Tezcan, H. Zulfikar). Ankara: TDK Yay.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uyğurca altı dişli fil hikayesi*. Ankara. TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul. Dergâh Yay.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı mahmud divānu luğati't-türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizİN*. Ankara. TDK Yay.

ugur “time, time” and kal- “to stay, to leave” derived from the verb kalit- “to remove, to make one quit”. At this point, the aforementioned expression is read and interpreted as ugur inherited, “I spent time, I spent time (there for a while), I lingered (metaphorically), I rested”. The data put forward in reading the said structure as two separate words and interpreting it in this way are as follows; **1.** The fact that there is no distinctive situation regarding the reading of the ʎ (=o, u) sign in the Turkish runic alphabet allows the first word of this expression to be read in two ways as /o/ and /u/ ogur and ugur. The word takes place as ugur with the meaning of "time, time" in Uyghur texts with Brahmi letters, where the /o/ and /u/ sound can be distinguished; makes the ugur pronunciation of the word acceptable. **2.** In the reading and interpretation studies on the Old Turkish Inscriptions, besides the meaning of "time, time" of the word ugur, "1. Right time, good time; 2. Opportunity, occasion, luck, fortune"; 3. Way; 4. It is seen that pre-meanings are also highlighted. The first meaning of the word in Old Turkic is “time” and “reason”. We can see this in the Yenisey Inscriptions, which is one of the oldest written documents of the Turkish language, as well as in its adverbial form in the form of ugrinta. In addition, the fact that the word has an adverbial form in the Yenisei Inscriptions is also an indication that its use was widespread in its own period and that the word was used to characterize the verb. The word Ugur has expanded in meaning as far as it can be followed from the written texts in the historical process from Orhon Turkish to the present day. In this context, the primary meaning of the word is “time, time” and “reason”, then “good time, good time”; “luck, fortune, opportunity”; It has also gained the meanings of "road" and "front". In this direction, we believe that the first meaning of the word as "time, time" may have been used during the Orkhon Turkish period. **3.** The second word of the aforementioned structure can be evaluated in connection with the verb kalit- derived from the verb root "to stay, to leave, to leave" with the suffix /-t-/, which has been in widespread use since the historical periods of the Turkish language. Based on the information that Kaşgarlı conveyed to us, the suffixes of the activator have a more common usage area in the Old Turkish period when compared to their current usage. At this point, kal-, derived from the verb root of the expression in question with the /-t-/ causative suffix, should be evaluated in connection with the word "leave, abandon, remove". **4.** In the Tunyukuk Inscription, the events are given in order, just like in a historical text. At this point, it is important to evaluate the expression in context semantically in terms of the reliability of the study. In the sentence before the structure examined, the order was given by the khan as (a)tl(a)t [t(e)d](i)m [I said (I said to the gentlemen) "put the soldiers on horses"]]. Then comes the missing part, which is the subject of the study. Then there is the sentence (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sök(d)(ü)m [I put the (Soldiers) on the horse and removed the snow] sentence. “Get on the horses!” before and after the examined and missing part! issuance of the order makes it possible to evaluate that they may have spent some time there after the crossing of the Ak Termel River and that they may have spent time. At this point, we propose to repair and make sense of the structure in question from the context of the text as follows;

(a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ü)rm(ä)l k(ä)g(ü) ug(u)r k(a)lit : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sök(d)(ü)m [I said to the gentlemen, “put the soldiers on horses.”] Crossing the Ak Termel (River) (there for a while) time (=metaphorically “rested”) (Then I mounted the soldiers on horseback and removed the snow]